

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОСІБ ЖІНОЧОЇ СТАТІ В «АКТОВИХ КНИГАХ ПОЛТАВСЬКОГО ПОЛКОВОГО СУДУ» (1683–1740 рр.)

Стаття присвячена визначенню структурної та семантичної організації способів і засобів ідентифікації осіб жіночої статі, які засвідчені в «Актових книгах Полтавського полкового суду» (1683–1740 рр.): 1) жіночих особових імен і прізвищевих назв; 2) ідентифікаторів — конструкцій, що характеризують особу жіночої статі за різними ознаками; 3) ідентифікаційних формул — антропонімів у поєднанні з ідентифікаторами.

Ключові слова: антропонім, жіноче особове ім'я, жіноча прізвищева назва, прізвище, ідентифікатор, ідентифікація осіб жіночої статі.

Мовознавці вже зробили значний внесок у розв'язання багатьох проблем, що існують у галузі українського, зокрема й староукраїнського, антропонімікону: простежили основні особливості його формування, з'ясували окремі риси структурної, системної та лексико-семантичної організації¹. Однак дослідження регіональних антропонімних систем в історичному аспекті, який передбачає структурний і семантичний аналіз конкретного (темпорально й локативно визначеного) мовного матеріалу, залишається актуальним.

Завдання нашого дослідження — простежити формування онімних, апелятивних та онімно-апелятивних засобів ідентифікації осіб жіночої статі, а також визначити особливості їхньої структурної та семантичної організації. Предмет нашого дослідження — засвідчені в «Актових книгах Полтавського полкового

¹ Баранівська О. С. Прізвищеві гібриди з формантами *-k(o)*, *-enk(o)* // Актуальні питання антропоніміки.— К., 2005.— С. 31–38; Бучко А. Е. Фамилии Бойковщины в период их становления и в наши дни : Автореф. дисс. ... канд. филол. наук.— Ужгород, 1986.— 20 с.; Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV–XVII ст.— К., 1988.— 172 с.; Карпенко Ю. О. Теоретичні засади розмежування власних і загальних назв // Мовознавство.— 1975.— № 4.— С. 46–50; Карпенко Ю. О. Реєстр Війська Запорізького і проблема постановки українських прізвищ // Питання історичної ономастики України.— К., 1994.— С. 182–201; Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст. : Чоловічі іменування.— К., 1984.— 152 с.; Литвинчук Л. В. Ідентифікація особи на Житомирщині початку XVII ст. (на матеріалі «Актової книги Житомирського гродського уряду 1509 р.») // Актуальні питання антропоніміки.— К., 2005.— С. 138–146; Никонов В. А. Имя и общество.— М., 1974.— 278 с.; Сухомлин І. Д. Питання антропоніміки в українській мові.— Д., 1975.— 110 с.; Торчинський М. Структурні та семантичні особливості прізвищевих назв козаків уманського полку // Нові дослідження пам'яток козацької доби.— К., 2005.— Вип. 14.— С. 316–320; Худаш М. Л. З історії української антропонімії.— К., 1977.— 236 с.; Чучка П. П. Розвиток імен і прізвищ // Історія української мови. Лексика і фразеологія / Відп. ред. В. М. Русанівський.— К., 1983.— С. 592–620.

суду» (далі — Акти)² антропоніми (жіночі особові імена та прізвищеві назви); ідентифікатори — онімні, апелятивні й онімно-апелятивні конструкції, що характеризують особу жіночої статі за родом діяльності, професією, заняттям, родинними зв'язками, місцем проживання, зовнішніми чи внутрішніми ознаками, особливостями поведінки, належністю до певного етносу, соціальної верстви, організації, політичного чи релігійного напрямку, належністю певному господареві тощо; ідентифікаційні формули — антропоніми в поєднанні з ідентифікаторами.

Засвідчені в аналізованій пам'ятці антропоніми, що використовуються для ідентифікації осіб жіночої статі (274 фіксації), структуруються на одночленні (58 %), двочленні (40 %) і тричленні (2 %).

Як одночленні антропоніми для ідентифікації осіб жіночої статі в Актах використовувалися особові імена (51 %) і прізвищеві назви (7 %); як двочленні — особові імена в поєднанні з прізвищевими назвами (прізвиськами) (34 %), а також прізвищеві назви в поєднанні з прізвищевими назвами (прізвиськами) іншого типу (6 %); як тричленні — імена в поєднанні з двома прізвищевими назвами різних типів (2 %).

Серед одночленних антропонімів переважають особові імена (88 %), прізвищеві назви становлять 12 %; серед двочленних переважають імена в поєднанні з прізвищевими назвами (прізвиськами) (85 %), прізвищеві назви в поєднанні з прізвищевими назвами (прізвиськами) іншого типу становлять 15 %; серед тричленних з однаковою активністю використовуються імена в поєднанні з двома прізвищевими назвами різного типу.

В Актах для ідентифікації осіб жіночої статі вжито особові імена: 1) християнські офіційні (повні й усечені) імена становлять 45 % від загальної кількості імен, напр.: *Агафія* (І, Кр³), *Гафія* (І) 'Агафія, Гафія'⁴; *Анна* (Пв, Ц) 'Анна, Ганна'; *Горпина* (К) 'Агрипина, Горпина'; *Євдокія* (І), *Ївдикуя* (І), *Вовдоція* (С) 'Євдокія'; *Зїновія* (І) 'Зіновія'; *Катерина* (І) 'Катерина'; *Марина* 'Марина'; *Марія* (*Марія*) (П), *Маря* (Кб, П, Р), *Мар'я* (І, П, Р) 'Марія'; *Меланія* (І) 'Меланія'; *Олена* (*Олена*) (Сс) 'Олена'; *Палагія* (Р) 'Пелагія, Пелагея'; *Тетяна* (І, Ів, П, Р) 'Тетяна'; 2) християнські неофіційні імена — 55 %, напр.: *Ан^{ка}* (П) 'зменш. від Анна'; *Васка* (П) 'зменш. від Василина'; *Вовдя* (С), *Говдя* (П), *Євдоха* (І) 'зменш. від Євдокія'; *Гапка* (*Гап'ка*) (І, П, Р, Ш) 'зменш. від Агафія'; *Ка^{ка}* (З, І, П), *Катря* (І) 'зменш. від Катерина'; *Мотра* (Кн, Р) 'зменш. від Мотрона'; *Настя* (*Настя*) (Сп) 'зменш. від Анастасія'; *Пазка* (Нс), *Параска* (М, П, Ц) 'зменш. від Парасковія'; *Палажка* (П, Р) 'зменш. від Пелагея'; *Солоха* (І) 'зменш. від Соломія'; *Хв^{ка}* (І), *Хв^{ка}* (І) *Фена* (І) 'зменш. від Феодосія'.

Для ідентифікації осіб жіночої статі в Актах використано також прізвищеві назви. З погляду словотворення серед них виділяються первинні (семантичні) (4 %) та вторинні (морфологічні) утворення (96 %).

² Акты (протоколы) Полтавского полкового суда. 1683–1740. П. Копии. (Зберігаються в Інституті рукопису Нац. б-ки ім. В. І. Вернадського (м. Київ), шифр: 55257-П.

³ Список скорочень назв населених пунктів див. у кінці статті.

⁴ Ідентифікацію імен здійснюємо за такими виданнями: Етимологічний словник української мови : В 7 т. / За ред. О. С. Мельничука.— К., 1982–2006.— Т. 1–5; *Тимченко Є.* Матеріали до Словника писемної та книжної української мови : В 2 т.— К. ; Нью-Йорк, 2003.— Т. 1–2; *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка.— М., 1964–1973.— Т. 1–4; *Редько Ю. К.* Довідник українських прізвищ.— К., 1969.— 256 с.; *Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П.* Власні імена людей.— К., 2005.— 334 с.; *Трійняк І. І.* Словник українських імен.— К., 2005.— 508 с.

Первинні жіночі прізвищеві назви виникли внаслідок переосмислення загальних назв осіб за певними ознаками (*Кума* (Г), *Гладка* (Сп), *Чорне́тка* (Сп); *Мишкорѣзка* (П)); вторинні — морфологічним способом: додаванням суфіксів до власних і загальних назв осіб (*Ковалиха* (І), *Луцяновна* (І), *Маџмиха* (І)).

Більшість вторинних жіночих прізвищевих назв має андронімічне походження (78 %), жіночі прізвищеві назви патронімічного походження становлять 20 %, матронімічного — 2 %.

Жіночі прізвищеві назви андронімічного походження творяться за допомогою таких суфіксів:

1) **-их-** (69 % від загальної кількості суфіксальних дериватів), який додається до основ а) офіційних імен їхніх чоловіків (52 %) — *Але́ксандриха* (П), *Андрѣ́ха* (П), *Анџтони́ха* (М); *Васи́лиха* (І, П, Р): *забо́жи Васи́ля, жо́на* (Р); *Дмитри́ха* (І), *Захарѣ́ха* (*Захариха*) (Кр), *Ївани́ха* (Сп), *Клими́ха* (Бл, Кб), *Луцяни́ха* (З); *Маџти́ниха*: *на жо́ну Марти́нову за тоє, чо Маџти́ни́ха че́ля^д в хату за́кѣлика́ла* (П); *Матві́ѣха* (НС), *Маџми́ха* (І), *Панаси́ха* (Бл), *Петра́циха* (Кш), *Петри́ха* (П), *Проко́тиха* (І), *Се́мениха* (П), *Степа́ниха* (З), *Тараси́ха* (П), *Трохи́миха* (СС), *Хведорчи́ха* (Бл); б) неофіційних імен їхніх чоловіків (15 %) — *Їва́циха* (І), *Кри́циха* (ВБ), *Ле́чи́ха* (І), *Пасчи́ха* (Р), *Юрчи́ха* (Сп), *Я́чи́ха* (І); в) прізвищевих назв їхніх чоловіків (27 %) — *Вару́чи́ха* (І), *Вороньчи́ха* (І), *Гно́їха* (Сп), *Ко́личиха* (Ів), *Коти́чи́ха* (П), *Лису́вчи́ха* (Кн), *Луши́ха* (П), *Тишѣ́чи́ха* (І); г) прізвищевих назв чоловіків, із якими жінки перебувають у тісних приятельських чи господарсько-майнових стосунках (жінка — чоловік; служниця — господар) (3 %) — *Назари́ха*: *Назари́ха с прияте́льмь є́ї Назаромѣ* (П);

2) **-к-** (12 %), який додається до прізвищевих назв їхніх чоловіків (80 %) — *Балю́чка* (І), *Бара́ничка* (К), *Буту́ка* (П, Р), *Ви́дричка* (П); неофіційних імен їхніх господарів (20 %) — *Пили́аска* ‘служниця п̑на Пили́ася’ (Кш);

3) **-ов-** (**-єв-**) (5 %), який додається до прізвищевих назв їхніх чоловіків — *Дороше́вичова*, *Дороше́вичева* (П, Р).

При творенні жіночих прізвищевих назв патронімічного типу суфікси **-овн-**, **-євн-**, **-увн-** додаються до основ офіційних або неофіційних імен чи прізвищевих назв батьків (14 %), напр.: *Гришкoвнa*: *Анџдрѣ́ѣ, зя́м Гришко́ѣ, из жо́ною своєю Пала́гиєю Гришкoвнoю* (Р), *Костювнa* (НС), *Луцяновнa* (І), *Луциковнa* (НС), *Матве́євнa* (І), *Па́ло̀внa* (Ів, П, Р), *Ку́тушо́внa* (НС), *Сѣ́дановнa* (С).

Слід зауважити, що жіночі прізвищеві назви, в основі яких лежить агентивна ознака особи, могли бути утворені як від прізвищевих назв батьків (чоловіків), так і від апелятивних назв батьків (чоловіків) за родом їхньої діяльності, напр.: *Ковали́ха* ‘дружина коваля / *Коваля*’ (І); *Тесли́ха* ‘дружина теслі / *Теслі*’ (Сп); *Ткачи́ха* ‘дружина ткача / *Ткача*’ (І); *Бражничка* ‘дружина бражника / *Бражника*’ (П); *Ми́ни́ка* ‘дружина милника / *Милника*’ (Ц); *Гоньчару́на* ‘дочка гончара / *Гончара*’ (П); *Дугтяро́на* ‘дочка дугтяра / *Дугтяра*’ (П).

При творенні жіночих прізвищевих назв матронімічного походження суфікс **-их-** додається до основи імені матері, напр.: *Ку́ли́чи́ха* (П) ‘дочка Ки́лини (Ку́лини)’.

Особи жіночої статі, за матеріалами Актів, могли ідентифікуватися також двочленими антропонімами, які творилися поєднанням імен із прізвищевими назвами різних типів (чи прізви́ськами), а також поєднанням двох прізвищевих назв різного типу. Значно переважають прізвищеві назви жінок, похідні від імен і прізвищевих назв їхніх чоловіків — 57 %, напр.: *жо́ни три муже́ѣ зна́чи́х иво́чи́ски́х* — *една Зѣ́новия Проко́тиха, а другая — Га́фия Тишѣ́чи́ха, а третя, в чисѣ́ господѣ́ вѣ́чини́ся посва́ѣ*, *Тетя́на Васи́лиха* (І, 1689) (відповідно: дружина Прокопа, дружина Тищенко і дружина Василя).

Двочленні антропоніми, що служать для ідентифікації осіб жіночої статі, можуть складатися:

1) із власного імені та прізвищевої назви жінки, похідної від імені її чоловіка (38 %), напр.: *Пала^юка Андрі^юха* (П), *Тетяна Васи^юлиха* (П), *Агафія Захар^ювіха* 'дружина *Захар^ювія*' (Кр), *Маря Кли^юмиха* (КБ), *Катерина Ле^ючиха* (П), *Тетяна Назар^юлиха* (П), *Гапка Пас^ючиха* (Р) 'дружина *Паска*': *мужем^ю моїм^ю, Паском^ю* (Р), *Гапка Панас^юлиха* (Ш) 'дружина *Панаса*', *З^юновія Прокот^юлиха* (П), *Олена Тарас^юлиха* (П), *Олена Трохим^юлиха* (СС), *Настя Юр^ючиха* (СП);

2) із власного імені та прізвищевої назви жінки, похідної від прізвищевої назви чоловіка (19 %), напр.: *Меланія Вару^ючиха* (П) 'дружина *Варунка*', *Мотра Лисув^ючиха* 'дружина *Лисувця*' (Кн.), *Ан^юа Ми^юни^ючка* (П) 'дружина *Милника*': *Стефана Ми^юника*, *мужа Ан^ючиного* (П), *Катря Ткач^юлиха* (П) 'дружина *ткача / Ткача*', *Говдя Пуш^юлиха* (П) 'дружина *Пуха*', *Горпина Бара^юничка* (К) 'дружина *Баранника*'. Іноді у двочленних конструкціях цього типу ім'я стоїть у постпозиції до прізвищевої назви, напр.: *Ковалиха Гап^юка* (П);

3) із власного імені та прізвищевої назви жінки, похідної від імені батька (16 %) (мають форму сучасних імен по батькові), напр.: *Палагія Гриш^юковна* (Р), *Фена Лукя^юновна* (П), *Мар^юв^ю Луци^юковна* (НС), *Тетяна Па^юло^юна* (Ів);

4) із власного імені та прізвищевої назви жінки, похідної від прізвищевої назви батька (6 %), напр.: *Васка Дугтя^юровна* (П), *Палажка Ку^ютуш^юковна* (НС), *Вовдотія С^юдановна* (С);

5) із власної прізвищевої назви і власного імені (3 %), напр.: *Мишкор^юзка Гапка* (П);

6) із двох прізвищевих назв жінки, одна з яких утворена від імені її чоловіка, а друга — від його прізвищевих назви (12 %). Обидва андроніми утворені суфіксальним способом (основа імені чоловіка + суф. -их- + основа прізвищевої назви чоловіка + суф. -к-), напр.: *Па^юлиха Вы^юдр^ючка* 'дружина *Павла Вы^юдр^ючи*' (П), *Ма^юлиха Балючка* 'дружина *Ма^юлима Балюка* (*Балючка*)' (П), *Матв^юїха Ткач^юлиха* 'дружина *Матв^юїя Ткача*' (НС), *Марти^юлиха Браж^юничка* 'дружина *Мартина Браж^юника*' (П). Компоненти таких двочленних антропонімів можуть мати зворотний порядок, напр.: *Балючка Ма^юлимиха* 'дружина *Балюка Ма^юлима*' (П);

7) із двох прізвищевих назв, одна з яких утворена від імені її чоловіка, а друга — власна прізвищева назва, мотивована атрибутивною ознакою (3 %), напр.: *Іваниха Чорн^юєкава* (СП);

8) із двох прізвищевих назв, одна з яких — похідна від прізвищевої назви чоловіка, а друга — власна прізвищева назва, мотивована атрибутивною ознакою (3 %), напр.: *Тес^юлиха Гла^ю(д)кава* (СП).

За свідченням матеріалів Актів, особа жіночої статі у XVII — на початку XVIII ст. могла ідентифікуватися також тричленним антропонімом, що складався з імені та двох прізвищевих назв різного типу.

Для номінації жінок в Актах зафіксовано специфічні тричленні антропоніми, які складаються із власного імені жінки і двох її прізвищевих назв, одна з яких утворена від імені, а друга — від прізвищевої назви її чоловіка. Разом вони формують конструкцію «ім'я жінки + прізвищева назва, похідна від імені її чоловіка + прізвищева назва, похідна від прізвищевої назви її чоловіка», напр.: *Маря Васи^юлиха Бут^юка* 'дружина *Васи^юля Бута*' (Р). Варто зазначити, що жіночі прізвищеві назви, в основі яких лежить агентивна ознака, могли бути утворені як від прізвищевих назв чоловіків, так і від апелятивних назв чоловіків за родом їхньої діяльності, напр.: *Тетяна Семен^юлиха Ковалиха*, *унука Деревя^юн^ючина* 'дружина *Семена коваля / Коваля*, *онука Деревя^юнка*' (П). На користь останнього свідчить наявність у Семена, чоловіка Тетяни, учня (*ковальчика*): з *Миха^юлом^ю ковальчи^юко^ю, учне^ю наши^ю* (П).

Поряд з одно-, дво- і тричленними антропонімами для ідентифікації осіб жіночої статі в Актах використано ідентифікатори різної структури, які, виступаючи автономно, передають ознаки жінок безпосередньо або опосередковано, через їхні етнічні, родинні, територіальні, господарсько- та соціально-майнові, агентивні відношення з іншими особами.

При безпосередньому передаванні ознак ідентифікатори називають агентивні, вікові ознаки, тип родинних чи сімейних зв'язків, фізичний (фізіологічний) стан жінок, напр.: *челяд^юниця* (К), *д^ювчина* (НС), *б^юдно^ю сирот^ю* (НС), *небож^юка*, *небож^ючица* (Пв), *служ^юєбка* (С). В деяких справах Актів особи жіночої статі можуть позначатися лише ідентифікаторами, напр.: *челяд^юницею* — *нев^юсту* (К,

1684); з^б вдовицею, їх же служебкою — робою в дому его — сироту (С, 1684); свою жону (К, 1684). Така ідентифікація найбільш імпліцитна.

При опосередкованому передаванні ознак ідентифікатори містять лексико-семантичні елементи, які сприяють увиразненню образу ідентифікованої особи: 1) ім'я родича + тип родинного зв'язку, напр.: *жона Педорова* (Ш); *жони Семеново^в* (М); *жону Яцкову* (І); *м^тку Матв^вєву* (ІІ); 2) тип родинного зв'язку + прізвищева назва родича, напр.: *теща Хв^дче^нкова* (ІІ); *Попелуха оного, жону и дочку его збыли* (НМ); 3) тип родинного зв'язку + місце проживання, напр.: *попад^ть киш^нської* (Кш); 4) тип родинного зв'язку + рід діяльності особи, напр.: з^б вдовицею, їх же служебкою (С); 5) рід діяльності особи + ім'я і прізвищева назва господаря, напр.: *службеницею Яковою Але^за^ндре^нковою; ши^нкаркою Яковою Шолу^дковою* (ІІ); 6) соціальний стан + рід діяльності чоловіка, напр.: *пн^ть по^нко^нниковой* (ІІ); 7) ім'я родича + тип родинного зв'язку + прізвищева назва родича, напр.: *Иваново^в жони Червоного* (М); 8) ім'я і прізвищева назва родича + місце проживання + тип родинного зв'язку, напр.: *Семенову Б^лишкову кербердяньского жону* (М); 9) ім'я і прізвищева назва родича + рід діяльності родича + місце проживання родича + тип родинного зв'язку, напр.: *Яц^ко Да^це^нко, понама^р иво^нчи^нски^н*, з жоною его (І); 10) тип зв'язку + ім'я родича + рід діяльності родича + місце проживання родича, напр.: *на жону Я^нкову, понамара иво^нчи^нского* (І); 11) тип родинного зв'язку + ім'я родича + рід діяльності родича + місце проживання (реалізації агентивної ознаки) + час реалізації агентивної ознаки, напр.: *ма^нка Романова, дяка иво^нчи^нско^н20 бу^вшого* (І); 12) соціальний стан + ім'я і прізвищева назва + час діяльності + рід діяльності + місце діяльності родича, напр.: *пн^ть Па^нлово^в Семеничово^в бывшо^в по^нко^ннички по^нтавско^н* (ІІ).

Одночленні ідентифікатори, які засвідчено в Актах, характеризують особу жіночої статі за родом діяльності, професією, заняттям, місцем проживання, родинними зв'язками, фізичним (фізіологічним) станом, віком, особливостями поведінки. Двочленні ідентифікатори характеризують особу жіночої статі за двома ознаками: 1) родом діяльності, професією, заняттям і віком; 2) родом діяльності, професією, заняттям і відношеннями належності; 3) родом діяльності, професією, заняттям і місцем проживання; 4) родинними зв'язками і фізичним (фізіологічним) станом (живий / неживий); 5) родинними зв'язками і відношеннями належності; 6) родинними зв'язками і місцем проживання. Тричленні ідентифікатори характеризують особу жіночої статі за трьома ознаками: 1) родом діяльності, професією, заняттям; відношеннями належності і місцем проживання; 2) віком, родинними зв'язками і відношеннями належності; 3) віком, родом діяльності, професією, заняттям і відношеннями належності; 4) віком, родинними зв'язками і родом діяльності, професією, заняттям; 5) часом виконання певної діяльності; родом діяльності, професією, заняттям і віком.

Поєднання одно-, дво- і тричленних антропонімів з ідентифікаторами різної лексико-семантичної структури утворюють ідентифікаційні формули. Останні, маючи онімно-апелятивне вираження, називають особу, дають їй характеристику і завершують її виокремлення з ряду подібних найвичерпнішою і повною ідентифікацією. Зауважимо, що антропонімоформант при переважанні препозиції щодо ідентифікатора може займати також інтер- і постпозицію, а компоненти ідентифікаторів також можуть мінятися місцями. Оскільки це не впливає на семантику ідентифікаційної формули, подаватимемо їх тільки як структурні варіації останньої.

Одночленні антропоніми, очевидно, через свою найбільшу неоднозначність, мають при собі найбільшу кількість ідентифікаторів різного типу. Це реалізується в основних ідентифікаційних формулах і їхніх структурно-семантичних модифікаціях.

I. Одночленний антропонім + одночленний ідентифікатор (42 %).

Жіночі імена можуть уточнюватися характеристикою особи за: 1) родинними зв'язками (присутня сема 'сімейний стан', оскільки в найближчому контексті завжди є інформація про чоловіків, а також про сімейний стан жінок, які ідентифікуються), напр.: *жони его, Євдокиї* — з *жаною его, Євдокиєю* — *жаною Яцковою, Євдокиєю* — *Яц^око Даце^нко, понама^р иво^нчи^нски^н*, з *жаною его, Євдокиєю* — *Я^нкова, панамарова, з^ь жаною его Ївдикуєю* (I); з^ь *жаною своєю, Анно^ю* — *Анна, жона Василєва* (Пв); з *жаною его, Хвен^ною* — з *Дмитро^м* и *жаною его, Хвен^ною* — *жони его, Хвен^нки* — *Дмитро Козинь з жаною его, Хвен^ною* — *Ми^тро^м Кози^нски^н* и *жони его Хвен^нни* (I); *Ан^тоном^м Тишче^нкомь и жаною его, Параскою* (M); *Голице^нко присла^н* ... *жону свою, Марину* (П); *Анна* — *Ан^на, жона небожчика* — *сю Ан^ну, удову (Стефа^н небожчи^к Ми^нни^к* (II) 'чоловік / колишній чоловік Анни').

Особи жіночої статі, що перебувають у шлюбі, опосередковано ідентифікуються переважно через антропонімні й апелятивні назви їхніх чоловіків або батьків їхніх чоловіків, напр.: з *нев^тсткою своєю, Мар^ьєю* (НС); неодружені особи жіночої статі ідентифікуються через антропонімні й апелятивні назви їхніх найближчих родичів, напр.: *Пара^ка, сестра Они^кова* (П). Безпосередньо особи жіночої статі ідентифікуються називанням таких їхніх ознак: 1) роду діяльності, професії, заняття, напр.: *Васка, служалая* (П), *Гап^ька, ши^нка^рка* (Б), *Каска, ши^нкарка* (П), *Пара^ка, ши^нка^рка* (Ц); 2) віку, напр.: *Васка, д^ьвка* (П), *д^ьвка тая, Ка^ка* (З); 3) фізичного (фізіологічного) стану (живий / неживий), напр.: з *небожкою Анною* (Пв), *небо^жчици Олени* (П); 4) особливостей поведінки, напр.: *виште^нницю Гап^ьку* (Б) 'п. wszetecznicza' 'блудниця, розпусниця' (Т. 1, 127).

Жіночі прізвищеві назви можуть уточнюватися характеристикою особи за: 1) родинними зв'язками, напр.: *Крицихи вдови* (ВБ), *Климихи в^одови* (КБ); 2) віком, напр.: *ст^арої Але^ксандрихи* (П), *Количиха ст^арая* (Ів); 3) родом діяльності, професією, заняттям, напр.: *Степанис^ь, тапочьни^чь* (З); 4) відношеннями спорідненості чи свояцтва з іншими відомими учасникам справи особами, напр.: *жона Ивациха, ма^тка дякова* (I); 5) місцем проживання, напр.: *Лисувчи^ха, книш^нская обывате^лка* (Кн); 6) належністю до певної соціальної верстви, напр.: *п^нь Дорошевичова* 'дружина п^на Дорошевича' (П).

II. Одночленний антропонім + двочленний ідентифікатор (15 %).

Жіночі імена можуть уточнюватися характеристикою особи за: 1) поведінкою і віком, напр.: *зра^нци Ка^ки д^ьвки* (З) 'п. zdrajca' 'зрадник' (Т. 1, 339); 2) родом діяльності, професією, заняттям і належністю певному господареві (ця частина ідентифікатора може містити ім'я і прізвищеву назву господаря або тільки прізвищеву назву господаря), напр.: *Мария, служебница Яковава Але^ксandre^нкова* — *Мария, служебница Але^ксандрендре^нкова* (II); 3) родинними зв'язками і місцем проживання, напр.: *паламарка Євдокия ивон^ьчин^ьская* (I) 'Євдокия, дружина ивончицького паламара'; 4) фізичним (фізіологічним) станом (живий / неживий) і родинними зв'язками (при реальному запереченні першою ознакою другої), напр.: *небожску Анну, жону Василєву* (Пв); *небо^жчицы Анны, Василєво^н Гонча-*

ре^нково^ї жонь (Пв); 5) віком і родинними зв'язками, напр.: *Они^ско і Параска, дівчина, сестра его* (П).

Жіночі прізвищеві назви можуть уточнюватися характеристикою особи за: 1) родинними зв'язками і місцем проживання, напр.: *Кришчиха, в^дова, жителка наша будиска* (ВБ); 2) родинно-посесивними відношеннями, напр.: *Хведорчиха, мати Курилова* (Б).

III. Одночленний антропонім + тричленний ідентифікатор (13 %).

Жіночі імена уточнюються характеристикою особи за: 1) місцем проживання, родинними зв'язками і сімейним станом. Характеристика особи здійснюється опосередковано — через характеристику її чоловіка, напр.: *Г^нко, Лисовцявзя^м, жыте^л решетилловски^ї, з^в жоною своєю Пала^жкою* (Р) (ця формула дозволяє ідентифікувати особу жіночої статі (*Пала^жку*), як *жителку решетилловскую*, дружину *Ілка* та дочку *Лисовця*); 2) місцем проживання, родинними зв'язками (сімейним станом) і належністю до певної соціальної верстви, напр.: *Васи^л Гончаренко, козакъ і жител тахтауловски^ї ... о побыттю Анны, жонь своєї* (Т) (ця формула дозволяє ідентифікувати особу жіночої статі (*Анну*) як *жителку тахтауловскую*, дружину *Василя Гончаренка, козачку*); 3) віком і родинно-посесивними відношеннями, напр.: *Пара^ска, дівка, рожоня сестра Они^скова — Пара^ска, дівка, сестра Они^скова — Параска, дівчина, сестра его* (П); 4) віком, родом діяльності та належністю певному господареві, напр.: *Мария, дівка, служебница Якова Александр^нкова* (П); 5) віком, родинними зв'язками і родом діяльності, напр.: *дівки, сироти, служебници ихъ, Ва^ски* (П); 6) часом певної діяльності, родом діяльності та віком, напр.: *бувшю служебницею дівкою Каскою* (З).

Двочленні антропоніми «ім'я особове + прізвищева назва» також можуть мати при собі одно-, дво- чи тричленні ідентифікатори.

IV. Двочленний антропонім + одночленний ідентифікатор (16 %).

Жіночі імена з прізвищевими назвами (прізвиськами) можуть уточнюватися характеристикою особи за: 1) родинними зв'язками (сімейним станом), напр.: *жонь его, Фени Лукяновни* (П), *жоною своєю, Палагією Гришковною* (Р), *жону свою, Євдоху Матв^ївну* (І), *Вовдотия Сьдановна, вдова* (С); 2) місцем проживання, напр.: *Настя, удова Ю^рчиха* (Сп), *Агафія Захар^їха, крем^нчуцкая* (Кр), *Гапка Панасиха, в то ж шо^стак^оская* (Ш), *Мар^тя Климиха, кобеляцко^ї* (КБ), *Ан^а Ми^лни^чка, жителка по^лта^ская* (П); 3) віком, напр.: *Васка, дівка Гончару^сна* (П); 4) відношеннями спорідненості чи свояцтва, напр.: *з Тетяною Па^ло^сною, кумою его* (Ів).

V. Двочленний антропонім + двочленний ідентифікатор (8 %).

Жіночі імена з прізвищевими назвами можуть уточнюватися характеристикою особи за: 1) родом діяльності, професією, заняттям і місцем проживання, напр.: *Пазка Костювна, служебница з Ново²⁰ Са^ндзарова* (НС), *Мишкор^їзку Галку, которая жила в дому Яц^ковомъ Шолудковомъ, шинкуючи* (П); 2) родом діяльності, професією, заняттям і належністю певному господареві, напр.: *Васки Гончару^вни, служебници Ма^ртиново^ї Бражниково^ї* (П); 3) віком і родом діяльності, напр.: *з дівкою Мар^вєю Луцико^сною, служебницею* (НС); 4) родинними зв'язками (сімейним станом) і місцем проживання, напр.: *Маря Климиха, вдова, жителка кобеляцкая* (КБ).

VI. Двочленний антропонім + тричленний ідентифікатор (3 %).

Жіночі імена з прізвищевими назвами уточнюються характеристикою особи за родом діяльності, належністю певному господареві і місцем проживання, напр.: *Пазка Костювна, служебница Се^нкова Шапо^чникова, з Ново²⁰ Са^ндзаро-*

ва (НС). Компоненти ідентифікатора можуть мінятися місцями, напр.: *Маря Луцикова, з^б Нового Санджарова, служебниця Іванова Богова* (НС).

VII. Тричленний антропонім + одночленний ідентифікатор (3 %).

Жіночі імена з двома прізвищевими назвами (одна — похідна від імені, а друга — від прізвищевої назви (прізвиська) чоловіка) можуть уточнюватися характеристикою особи за: 1) місцем проживання, напр.: *Настя Юрчиха, прозиваєма Гноїха, жите^нка з^б села Сдр^но^ски* (СП); 2) родинними зв'язками, напр.: *Тетяна Семениха Ковалиха, унука Деревяньчина* (П).

Аналіз способів і засобів ідентифікації, використаних в Актах, показав, що в деяких протоколах особи жіночої статі можуть позначатися лише антропонімами різної структури (*Говдя Пушиха — Пушиха* (П, 1688); *Маря Василиха Буту^ска — Бутовка* (Р, 1687); *Гапка Пасчиха — Пасчиха* (Р, 1690); *Ви^дричка — Па^слиха Ви^дричка 'дружина Павла Ви^дрича'* (П, 1688)) чи ідентифікаторами різної структури та семантики (*челядницею — нев^сту* (К, 1684); *з^б вдовицею, їх же служебкою — робою в дому его — сироту* (С, 1684); *свою жону* (К, 1684)), однак у переважній більшості протоколів способи та засоби ідентифікації осіб жіночої статі варіюються. Це варіювання виявляється у використанні для ідентифікації однієї особи антропонімоформантів та ідентифікаторів різної лексико-семантичної структури, а також ідентифікаційних формул, що поєднують ці елементи, напр.: *Мо^трь — у Василихи — забо^нци Василя жона Мотра — Мотра, жона того мужебо^нци* (Р, 1684); *Наст^ь — Настя Гноїха — Настя, удова Юрчиха — Настя Юрчиха, прозиваєма Гноїха, жите^нка з^б села Супруно^ски* (СП, 1683); *Маря — Марьї Луциковн^ь — д^ввчина — б^дно^н сирот^ь — служебниця Іванова Богова — з д^ввкою, Мар^ьєю Луцико^сною — Маря Луцикова, з^б Нового Санджарова* (НС).

Таким чином, аналіз засвідчених в Актах антропонімів, ідентифікаторів та ідентифікаційних формул, які виокремлювали певну особу жіночої статі поміж інших жінок, засвідчив різноманітність способів і засобів ідентифікації особи в охопленому пам'яткою регіоні та відсутність їхньої уніфікації в мові ділового документа. Серед засвідчених в аналізованій пам'ятці антропонімів, що використовуються для ідентифікації осіб жіночої статі, переважають одночленні: вони становлять 58 % від загальної кількості антропонімів, двочленні — 40 %, а тричленні — лише 2 %.

Для ідентифікації осіб жіночої статі в Актах найчастіше використовуються особові імена (51 %), імена в поєднанні з прізвищевими назвами (прізвиськами) становлять 34 %, прізвищеві назви — 7 %; прізвищеві назви в поєднанні з прізвищевими назвами (прізвиськами) — 6 %; імена в поєднанні з двома прізвищевими назвами різних типів — 2 %.

У мові пам'ятки, що належить до офіційно-ділового стилю, жіночі імена, що входять до складу одно-, дво- і тричленних антропонімів, функціонують переважно в неофіційній формі (62 %), в офіційній (повній) формі функціонує 38 % імен.

Серед жіночих прізвищевих назв вторинні становлять 96 %, первинні — 4 %. 3-поміж вторинних жіночих прізвищевих назв 78 % — похідні від імен (офіційних і неофіційних) і прізвищевих назв їхніх чоловіків, а також похідні від імен чоловіків, із якими жінки перебувають у тісних приятельських чи господарсько-майнових стосунках (жінка — чоловік; служниця — господар); 20 % — похідні від імен (офіційних і неофіційних) і прізвищевих назв їхніх батьків; 2 % —

похідні від імен їхніх матерів. Таким чином, вторинні жіночі прізвищеві назви мають андронімичне (78 %), патронімичне (20 %) та матронімичне значення (2 %).

Жіночі прізвищеві назви переважно творяться за допомогою суфікса *-их-* (69 %), що додається до основ імен і прізвищевих назв їхніх чоловіків; прізвищевих назв чоловіків, з якими жінки перебувають у тісних приятельських або господарсько-майнових стосунках; імен матерів. Інші суфікси мають меншу продуктивність: за допомогою суфіксів *-овн-*, *-євн-*, *-увн-*, що додаються до основ офіційних і неофіційних імен або прізвищевих назв їхніх батьків, твориться 14 % жіночих прізвищевих назв; за допомогою суфікса *-к-*, який приєднується до основ прізвищевих назв їхніх чоловіків, неофіційних імен господарів,— 12 %; за допомогою суфікса *-ов(-єв-)*, який додається до прізвищевих назв чоловіків,— 5 %.

Прізвищеві назви зафіксовано в дво- та тричленних антропонімах, які становлять 42 % від загальної кількості зафіксованих. Прізвищеві назви жінок перебувають у стані формування. Це виявляється у морфологічному варіюванні прізвищеві назви тієї самої особи (*Луцикова = Луциковиъ* ‘дочка Луцика’ (НС), *Ганка Панасиха* (Ш) ‘дружина Панаса’ = *Ганка Пасчиха* (Ш) ‘дружина Паська’ (*Паско* зменш. від *Панас*); наявності в одній особі одночасно двох прізвищевих назв: а) однієї — похідної від імені її чоловіка, другої — похідної від прізвищеві / апелятивної назви її чоловіка за родом діяльності (*Ганка Панасиха, Ганчина Пана^счиха, Ганка Пасчиха = Ганка Ковалиха, Ковалиха Ганка* (І) ‘дружина Панаса (Паська) Ковалю / ковалю’); б) однієї — похідної від прізвищеві / апелятивної назви батька за родом діяльності, другої — від прізвищеві / апелятивної назви батька за родом діяльності (*Васки Гончаруни = Васки Дугтяро^сни* (ІІ) ‘дочка гончарю / Гончарю’ = ‘дочка дугтяря ‘дьюгтяря’ / Дугтяря ‘Дьюгтяря’). Особливо важко визначити походження прізвищеві назви дочки, якщо батько має апелятивну й онімну назви, мотивовані родом діяльності, професією: *Васки Гончаруни = Васки Дугтяро^сни* (ІІ) ‘дочка дьюгтяря, що має прізвищеву назву Гончарю’ або ‘дочка гончарю, що має прізвищеву назву Дугтяря’; в) однієї — похідної від прізвищеві назви (прізвиська) чоловіка, другої — від імені чоловіка (*Настя Гноїха = Настя Юрчиха* (Сп) ‘дружина Юрка Гноя’). В останньому випадку є підстави твердити про наявність розмежування нейтральних жіночих прізвищевих назв, які (разом з іменами) маркувалися як імена: *мененая Палагия Гришковна* (Р), та емоційно насичених прізвищевих назв, що маркувалися як прізвиська: *Настя Юрчиха, прозиваемая Гноїха* (Сп) ‘дружина Гноя’; *Тетяна, по прозвищу Кума* (Г).

Ідентифікатори різної лексико-семантичної структури, що функціонують автономно або поєднуються з антропонімами, завершуючи ідентифікацію осіб жіночої статі, найчастіше характеризують особу за родинними зв’язками (20 %); родом діяльності, професією, заняттям (20 %), віком (17 %) і родинною, майновою чи становою належністю (15 %). Оскільки ці самі ознаки переважають при творенні прізвищевих назв, є підстави вважати їх ланкою на шляху до формування жіночих прізвищевих назв.

Серед ідентифікаційних формул, що використовуються для позначення осіб жіночої статі, найпродуктивнішою виявилася формула: «одночленний антропонім + одночленний ідентифікатор» (42 % від загальної кількості ідентифікаційних формул).

Отже, лексико-семантичний аналіз антропонімів, ідентифікаторів та ідентифікаційних формул, які служили для ідентифікації осіб жіночої статі в Актах (протоколах) Полтавського полкового суду (1683–1740 рр.), засвідчує відсут-

ність однотипного способу такої ідентифікації. Гадаємо, що простежені нами способи і засоби онімної, апелятивної та онімно-апелятивної ідентифікації осіб жіночої статі, визначені особливості їхньої структурної та семантичної організації дозволять з'ясувати шляхи та способи формування жіночих особових власних назв як частини українського антропонімікону, зіставити отримані дані із свідченнями подібних досліджень.

СКОРОЧЕННЯ НАЗВ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ

Б	— Брус'я	— с. Михайлівка, Диканський р-н
Бл	— Б'ляки	— смт Біляки, Кобеляцький р-н
ВБ	— Великі Будища	— с. Великі Будища, Гадацький р-н
Г	— Гожули, Кгужули	— с. Гожули, Полтавський р-н
З	— З'яков	— м. Зіньків, Зіньківський р-н
І	— Іво ^н чинці	— с. Івончинці, Полтавський р-н
Ів	— Івашківка	— с. Івашківка, Диканський р-н
К	— Кереберда	— с. Келеберда, Кременчуцький р-н
Кш	— Кишенька	— с. Кишеньки, Кобеляцький р-н
К	— Книшівка	— с. Книшівка, Гадацький р-н
Кб	— Кобеляки	— м. Кобеляки, Кобеляцький р-н
Кр	— Креме ^н чук	— м. Кременчук, Кременчуцький р-н
М	— Маячка	— с. Маячка, Новосанжарівський р-н
НМ	— Ни ^ж ні Млини	— с. Нижні Млини, Полтавський р-н
НС	— Новий Санджаров	— смт Нові Санжари, Новосанжарівський р-н
Пв	— Павленки	— с. Павленки, Хорольський р-н
П	— Полтава	— м. Полтава
Р	— Решетилівка	— с. Решетилівка, Решетилівський р-н
С	— Соко ^н ня	— ? — Л. М.
СС	— Старий Санджаров	— с. Старі Санжари, Новосанжарівський р-н
Ст	— Стасовец	— с. Стасі, Диканський р-н? — Л. М.
Сп	— Супрунівка	— с. Супрунівка, Полтавський р-н
Т	— Тахтаулове	— с. Тахтаулове, Полтавський р-н
Ц	— Царичанка	— с. Царичанка
Ш	— Шо ^с таки	— с. Шостаки, Полтавський р-н

L. A. MOSKALENKO

THE IDENTIFICATION OF THE FEMININE GENDER IN THE «OFFICIAL BOOKS OF POLTAVA REGIMENTAL LAW COURT» (1683–1740)

Article is dedicated to the determination of the structural and semantic organization of methods and means of the identification of the persons of the feminine sex, which are fixed in «Official books of Poltava regimental law court» (1683–1740): 1) female personal names and nicknames; 2) identifiers — constructions, which characterize face of feminine sex in different ways to signs; 3) identification formulas — personal name in combination with the identifiers.

К е у в о р д с: personal name, female personal name, female family name, nickname, identifier, the identification of the persons of feminine sex.